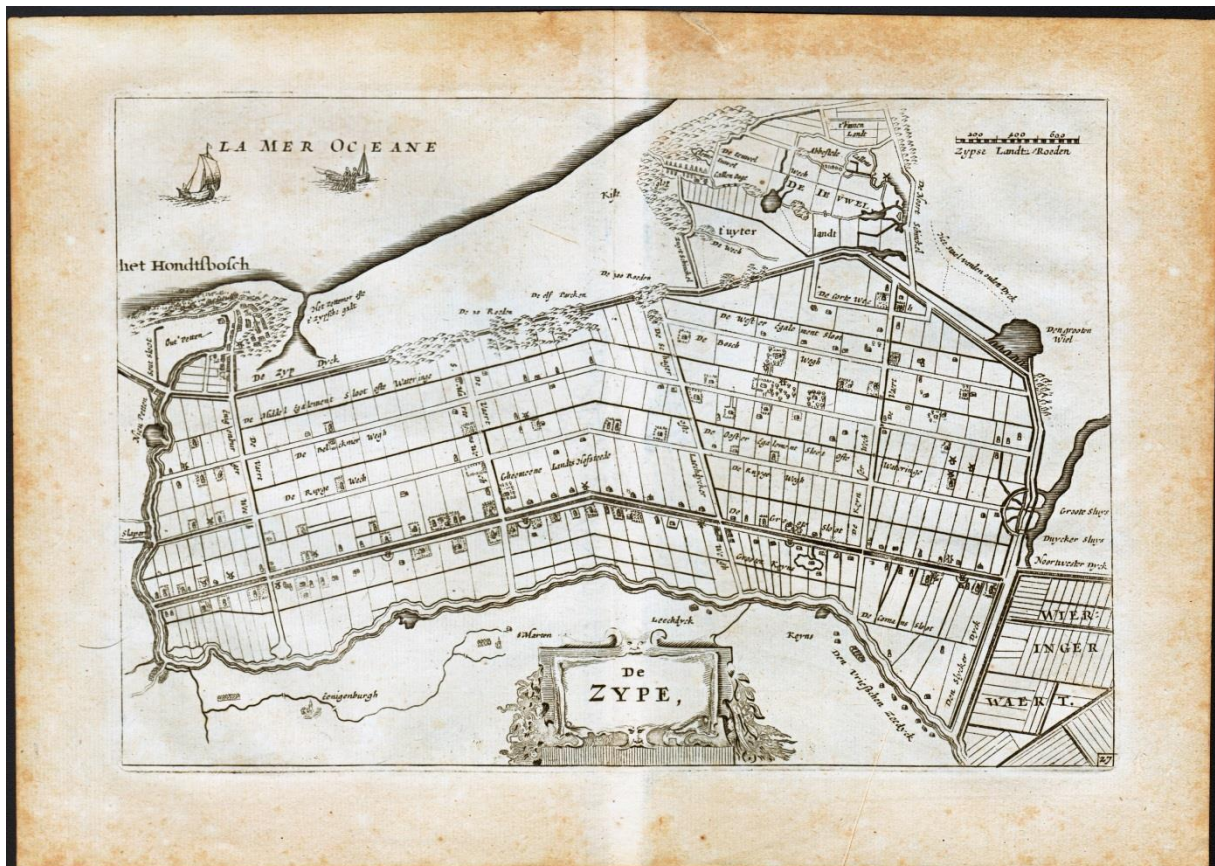

Callantsoog, Kiefteglop

Bureauonderzoek naar de mogelijke waarde van de ondergrond van de Kiefteglop

Afb. Schutblad: detail van de kaart van Jacob Aerts Coloms met, noordwestelijk van de Zijpe het betreffende gebied

Opdrachtgever: Gemeente Schagen

Bevoegd gezag: Gemeente Schagen (Mw. L.Bakker-Rinkel)

Uitvoerder: Archeocultura (F.Diederik)

Archeocultura rapport nummer 120

Schagen, augustus 2015

Inhoudsopgave:

1.0	Administratieve gegevens	pag. 5
1.1	Samenvatting	pag. 6
1.2	Doel en vraagstelling	pag. 7
1.3	Werkwijze	pag. 7
1.4	Beleidskaders	pag. 8-9
	1.4.1 Rijksbeleid	pag. 8
	1.4.2 Gemeentelijk beleid	pag.9
1.5	Huidige Situatie	pag. 10
1.6	Toekomstige situatie	pag. 11
2.0	Bureauonderzoek en verwachtingsmodel	pag. 12
2.1	Geologie	pag. 13-19
2.2	Historische ontwikkeling van Schagen en omgeving	pag. 20-23
	2.2.1 Prehistorie en Romeinse Tijd	pag. 20-22
	2.2.2 Vroege Middeleeuwen	pag. 23-24
	2.2.3 Late Middeleeuwen	pag. 24-26
3.1	Bekende archeologische waarden	pag. 27-28
3.2	Historische ontwikkeling van Callantsoog en omgeving	pag. 29-35
	3.2.1 Archeologische data	pag. 29
	3.2.2 Bezittingen van Graaf Dirk I (of II)	pag. 30-31
	3.2.3 Late Middeleeuwen	pag. 32-35
4.0	Evaluatie	pag. 36
5.0	Archeologisch verwachtingsmodel	pag. 37
5.0	Conclusie en aanbeveling	pag. 38
7.0	Gebruikte literatuur	pag. 39-40

1.0 Administratieve gegevens

Datum aanvraag	juli 2014
Opdrachtgever	Gemeente Schagen
Uitvoerder	Archeocultura, Frans Diederik
Bevoegde overheid	Gemeente Schagen, Mevr. L. Rinkel
Beheer documentatie	Gemeente Schagen
Locatie:	Schagen, Callantsoog, Kiefteglop

1.1 Samenvatting

Archeocultura heeft in opdracht van de gemeente Schagen de mogelijke waarden onderzocht van een perceel grond dat op dit moment als parkeerterrein in gebruik is, maar dat uitgebreid gaat worden en opnieuw ingericht. Het gebied valt binnen een zone waarin de gemeente onderzoek eist bij bodemingrepen dieper dan 50 cm en/of ingrepen die een oppervlakte van 500 m² te boven gaan.

De resultaten van het bureauonderzoek geven aan dat bewoning uit prehistorie, Romeinse Tijd en Vroege Middeleeuwen zeker niet uit te sluiten zijn en dat de geplande ingrepen in de bodem een verstoring teweeg zouden kunnen brengen.

Omdat slechts bij benadering valt in te schatten op welke diepte eventuele bewoningslagen aanwezig zullen zijn, wordt geadviseerd om door middel van boringen vast te stellen óf er dergelijke lagen zijn en op welke diepte die zich bevinden en wat de eventuele kwaliteit van de lagen is. Dit onderzoek dient te worden uitgevoerd door een gekwalificeerd en bevoegd archeologisch bedrijf.

1.2 Doel en vraagstelling van het bureauonderzoek:

Het doel van het bureauonderzoek is het verkrijgen van inzicht in bekende en te verwachten archeologische waarden in en om het plangebied. Op basis van de verworven informatie wordt een archeologisch verwachtingsmodel voor de locatie opgesteld.

De volgende vragen zullen, indien mogelijk, beantwoord worden:

- . Wat is de bodemopbouw en de vermoedelijke intactheid van het bodemprofiel binnen het plangebied?
- . Zijn er behoudenswaardige archeologische zaken in het onderzoeksgebied aanwezig?
- . Is aanvullend onderzoek door middel van karterende of waarderende boringen of proefsleuven noodzakelijk?

Het antwoord op deze vragen zal worden verwerkt in een archeologisch verwachtingsmodel voor het plangebied, waarbij aangegeven zal worden of een nader onderzoek door middel van karterende boringen of door middel van proefsleuven nodig zal zijn of niet.

1.3 Werkwijze

Het bureauonderzoek is uitgevoerd conform de eisen van de kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA, 3.3) en bestaat uit de volgende onderdelen:

- 1 beschrijving van de huidige situatie en de toekomstige situatie (KNA LSO2);
- 2 beschrijving van de historische situatie en de landschappelijke ontwikkeling (KNA LSO3);
- 3 beschrijving van de bekende archeologische waarden (KNA LSO4);
- 4 het opstellen van een archeologisch verwachtingsmodel (KNA LSO5).

Om tot een gefundeerd archeologisch verwachtingsmodel te komen is voor het onderzoek relevant bronnenmateriaal geraadpleegd.

De gegevens voor het bureauonderzoek zijn ontleend aan:

- . Archis, het geautomatiseerde archeologische informatiesysteem voor Nederland. Onderdelen hiervan vormen de Archeologische Monumenten Kaart (AMK) en de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW);
- . Geomorfologisch, bodemkundig, topografisch en historisch kaartmateriaal;
- . Archeologische bronnenkaart en beleidsadvieskaart(en) van de gemeente Schagen en diens voorgangers;
- . Archeologische rapporten en publicaties;
- . Aanvullende informatie van lokale archeologen en of historici.

1.4 Beleidskaders

1.4.1 Rijksbeleid

De Wet op de Archeologische Monumentenzorg is op 1 september 2007 in werking getreden. De nieuwe wet heeft zijn beslag gekregen via een wijziging van de Monumentenwet 1988, aanpassingen in de Wet op de Ruimtelijke Ordening (WRO) en enkele andere wetten en met de invoering van de Wabo (2010). Met de nieuwe Wet op de Archeologische Monumentenzorg is het accent komen te liggen op het streven naar het behoud en beheer van archeologische waarden in de bodem (in situ) en het beperken van (de noodzaak van) archeologische opgravingen.

Uitgangspunt van het nieuwe beleid is tevens het principe 'de verstoorder betaalt'. Bij het voorbereiden van werkzaamheden die het bodemarchief kunnen verstoren, dient onderzocht te worden of daardoor archeologische resten beschadigd kunnen worden.

Als uit het onderzoek blijkt dat er archeologische waarden aanwezig zijn en deze niet ter plaatse behouden kunnen blijven, dan dient de initiatiefnemer van het werk de kosten te dragen die gepaard gaan met het opgraven en conserveren van de plaats. Met de introductie van de nieuwe wet zijn de kerntaken en bestuurlijke verantwoordelijkheden van gemeenten veranderd. Eén van de belangrijkste consequenties is, dat gemeenten een centrale rol is toegekend in de bescherming van archeologisch erfgoed. In de wet is bepaald, dat gemeenten door inzet van een planologisch instrumentarium het archeologisch belang dienen te waarborgen. Bescherming van het archeologisch erfgoed kan onder meer vorm krijgen door in bestemmingsplannen regels ter bescherming van bekende en te verwachten archeologische waarden op te nemen. In de regelgeving is vastgelegd dat in het kader van een omgevingsvergunning van de aanvrager geëist kan worden dat hij een rapport overlegt waarin de archeologische waarde van het te verstoren terrein voldoende is vastgesteld. Voor de toetsing van archeologische waarden is een archeologisch bestel ontwikkeld, waarmee de archeologische waarde van een terrein bepaald kan worden door middel van een getrap systeem van onderzoek. In het kader van het vrijstellingsbesluit volstaat in eerste instantie een bureauonderzoek en een inventariserend veldonderzoek (IVO-K).

1.4.2 Gemeentelijk beleid

Met de invoering van de Wet op de archeologische monumentenzorg in 2007 is de verantwoordelijkheid voor het bodemarchief gedelegeerd aan gemeenten. Gemeente Schagen beschikt daarom over eigen archeologiebeleid en treedt op als bevoegd gezag. In dit geval is de 'Erfgoedverordening 2013' leidend.

Voor het plangebied bestaat een apart bestemmingsplan 'Petten, 't Zand, Callantsoog, Groote Keeten', waarin de toekomstige functie 'verkeer' staat aangegeven. Voorts geldt in het plan een dubbelbestemming waarin 'archeologie' is opgenomen. Het plan is vastgesteld op 28 september 2010 door de voormalige gemeente Zijpe.

1.5 Huidige situatie

Het plangebied ligt globaal tussen de Zuid Schinkeldijk in het zuidwesten, de Zeewg in het noorden en de Previnairweg in het (noord)oosten. Op dit moment is het terrein in gebruik als parkeerterrein en hebben de omliggende percelen een natuur- of een gemengde natuur/agrarische bestemming. Het aanwezige parkeerterrein heeft een maaiveldhoogte tussen de 80 cm en 1m10 plus NAP.

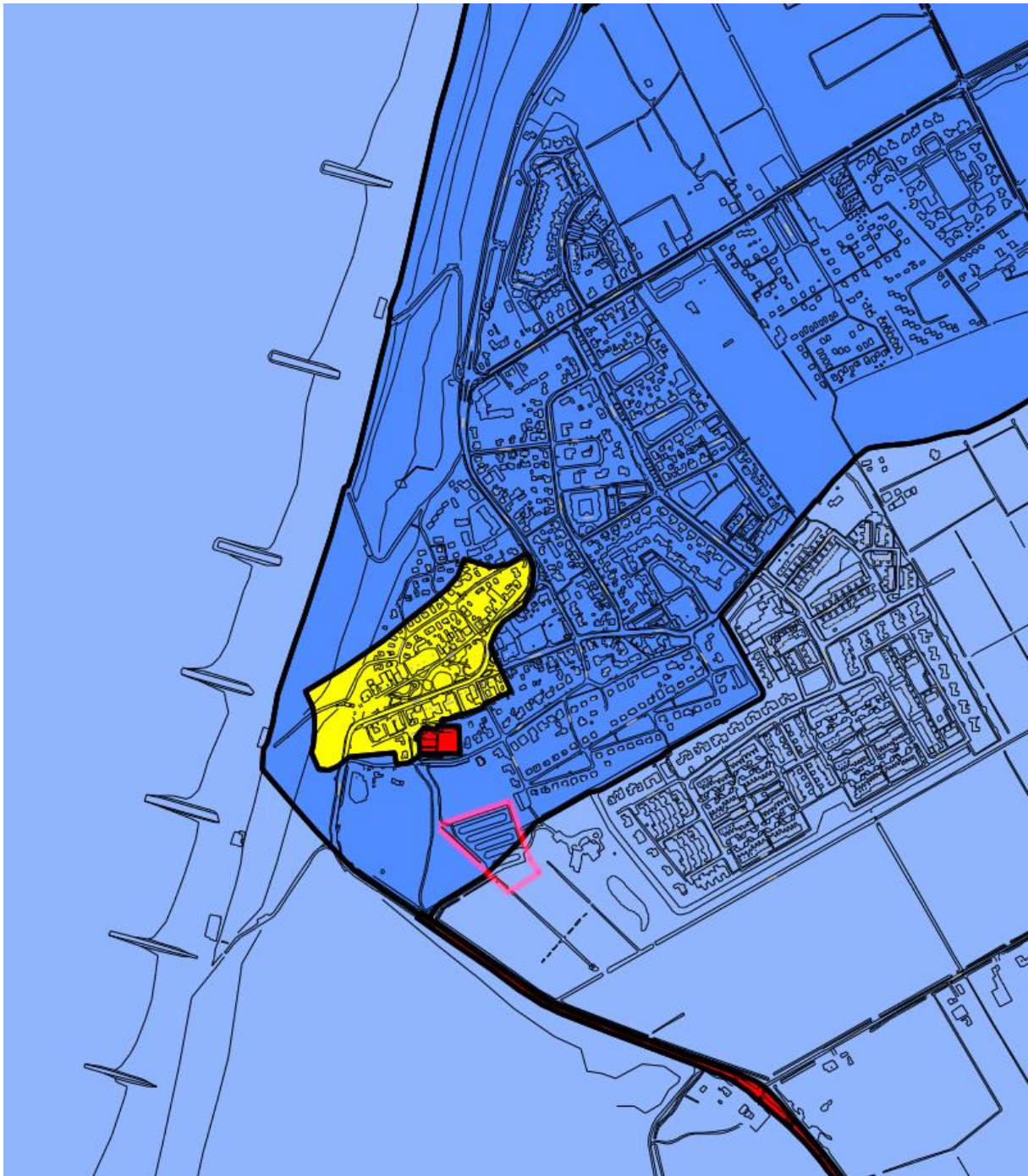
Afb. 1 Google Earth opname waarop het huidige parkeerterrein valt te zie en de bestaande toegangsweg.

1.6 Toekomstige situatie

Zoals uit onderstaand kaartje blijkt, wordt het parkeerterrein aan de zuidoost zijde uitgebreid. Ook zal er een intensievere beplanting met zeedennen en helmgras worden aangebracht, die het karakter van het duinlandschap moeten versterken. Er worden geen straatkolken aangebracht en evenmin zullen er sloten rondom de uitbreiding worden gegraven. De klinkerbestrating wordt rechtstreeks op het aanwezige zand aangebracht.. Het benodigde graafwerk zal, naar verwacht, nergens dieper worden dan 1 meter onder maaiveld, met uitzondering van de uitbreiding aan de zuidoost zijde, waar een eerder opgebracht pakket grond zal worden verwijderd. De aan te leggen maaiveld hoogte bedraagt 1 meter + NAP. De plantgaten voor de bomen zullen ook niet dieper worden dan 1 meter.

Afb. 2 Het nieuwe plan met de herinrichting en aanplant van de directe omgeving.

Afb. 3 Uitsnede uit de kaart behorende bij de Beleidsnota Archeologie Gemeente Zijpe 2007. In het donkerblauwe gebied geldt dat bij ingrepen dieper dan 50 cm en/of over een grotere oppervlakte dan 500 m² archeologisch vooronderzoek wordt geëist.

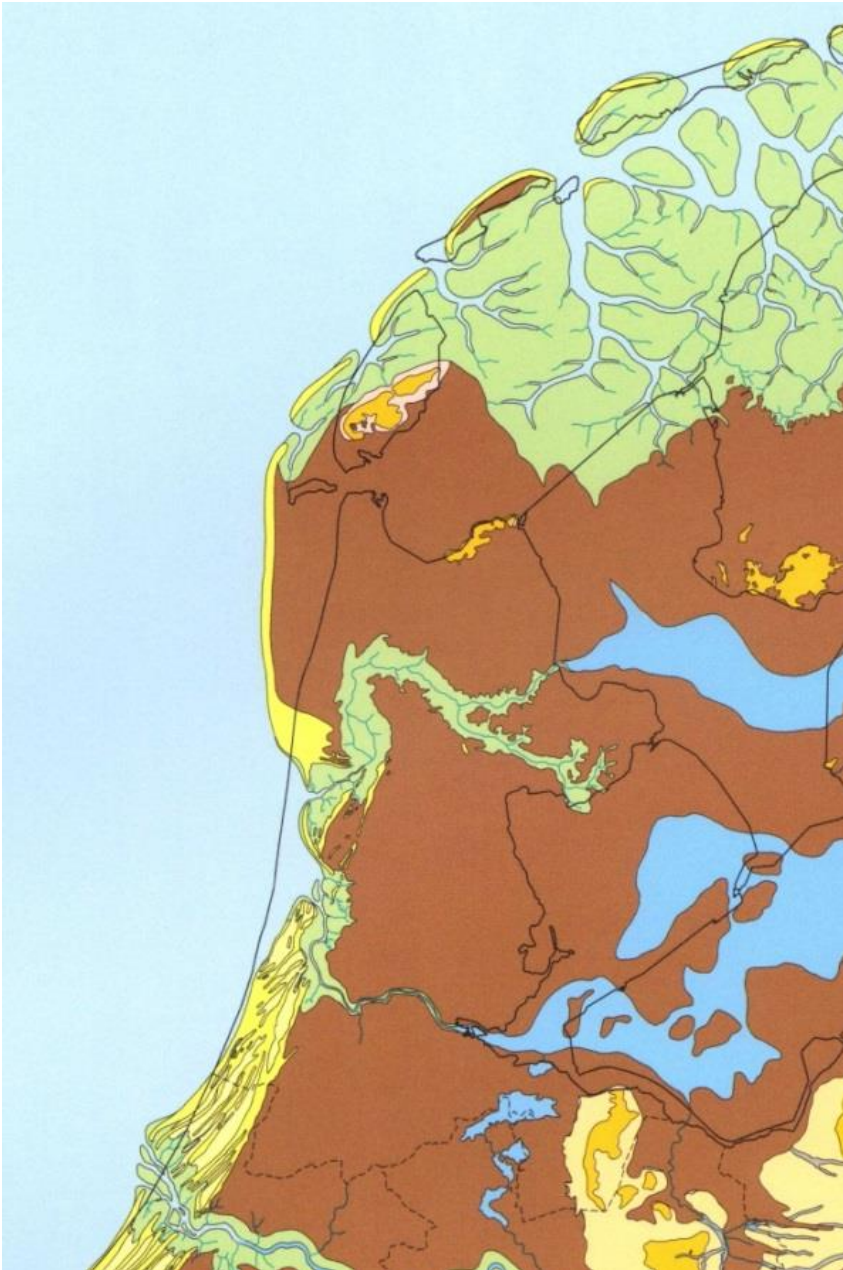
2.0 Bureauonderzoek en verwachtingsmodel

2.1 *Geologie Schagen*

Tijdens de verschillende ijstijden in het pleistoceen lag de zeespiegel ruim 80 meter lager dan tegenwoordig. Het zeewater was toen namelijk opgeslagen in grote ijskappen in Canada en Noord-Scandinavië. Het Noordzee bekken lag grotendeels droog en er was sprake van een toendra-achtige vlakte, waarvan ook het onderzoeksgebied onderdeel uitmaakte.

Door de relatief snelle temperatuurstijging aan het einde van het pleistoceen (circa 11.000 tot 9.000 voor Chr.) smolten de ijskappen en steeg het niveau van de zeespiegel sterk. De afnemende druk van de smeltende ijskappen leidde tot een stijging van de bodem in Scandinavië. Om het zogenaamde isostatische evenwicht in de aardkorst te compenseren, daalde hierdoor de bodem in Nederland. In het Nederlandse kustgebied vond dan ook een relatief grote zeespiegelstijging plaats. Vooral in het Atlanticum (7.000 tot 3.900 voor Chr.) werd door een blijvende stijging van de zeespiegel een dik pakket afzettingen gevormd. Voor de kust van Noord-Holland lag echter, door de relatief hoge ligging van het pleistocene zand, een gesloten duinenboog die ter hoogte van Bergen begon en doorliep tot en met Vlieland. Hierdoor heeft het onderzoeksgebied vooral te maken gehad met het getijdengebied dat zich ten zuiden van Alkmaar vormde. Dit getijdenbekken verplaatste zich door de stijging van de zeespiegel steeds verder landinwaarts. Langs de randen hiervan bevond zich een moerassige zone waarin zich laagveen vormde (basisveen). Pas vanaf ongeveer 3900 voor Chr. steeg de zeespiegel minder snel en werd de getijdengeul die van onder Bergen tot voorbij Schagen liep, langzaam opgevuld met zand en klei. In de lagune achter de kustlijn was opnieuw sprake van veengroei (Hollandveen) in de voormalige getijdenbekkens. Omdat de kustlijn

nog niet geheel gesloten was (de zeegaten van Bergen en van Alkmaar waren deels nog open) en de zeespiegel nog wel steeg, heeft de zee de laagveen moerassen van tijd tot tijd opgeruimd. Hierdoor kon het achterliggende gebied blijven ontwateren, daalde het oppervlak en werd het laagveen door de zee overstroomd.

Afb 3 Landschappelijke situatie in het midden van de Bronstijd.

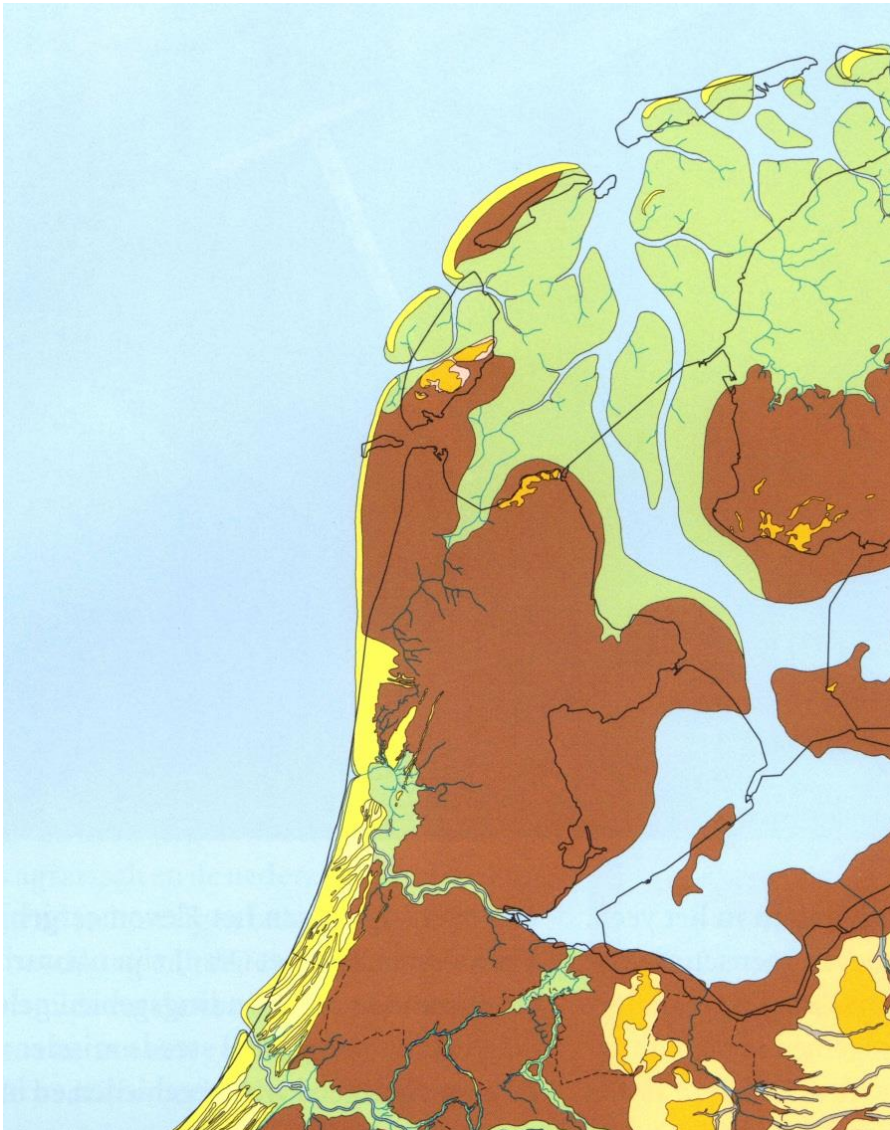
Tijdens deze overstromingen werden klei en slib afgezet. Deze afzettingen zorgden voor ophoging van het gebied waardoor de zee weer minder invloed

kreeg en zich een nieuw veengebied kon ontwikkelen. Door deze afwisseling ontstond een gelaagd pakket van veen en klei- en zandafzettingen doorsneden door getijdengeulen. Van deze geulen zijn twee hoofdtakken in Noord-Holland te onderscheiden. Eén van de zijtakken heeft in de richting van Schagen gelegen. Het plangebied ligt in aan de rand van de toenmalige wad/kweldergronden en het hoger gelegen veen.

In ongeveer 1.800 voor Chr. sloot het zeegat van Bergen zich en had de zee minder invloed op het achterliggende gebied van geulen, kwelders en laagveen. Hierdoor werd bewoning mogelijk op de hoger gelegen kreekruggen. Er vonden voorlopig geen grote inbraken meer plaats en de veenmoerassen veranderden in hoogveenkussens. In de Geestmerambacht en bij Schagen zijn inmiddels drie woonplaatsen vastgesteld uit de overgang van Vroege naar Late Bronstijd.¹ Rond 1600 v. Chr. is er echter een korte periode geweest van verhevigde zee-involed, waardoor vrijwel het gehele westelijk deel van de voormalige lagune opnieuw werd afgedekt door een laag zavelige klei. Na 1600 v. Chr. was bewoning in het gebied achter het voormalige zeegat van Bergen door verhoging van de grondwaterstand en toenemende vernatting voorlopig niet meer mogelijk. Pas toen een groot deel van het gebied was bedekt door veenkussens die een gemiddelde dikte van ruim een meter hadden en de afwatering door een stelsel van veenriviertjes werd verzorgd, kon de mens terugkeren naar het gebied. Dit heeft plaatsgevonden rond 350 v. Chr. Vanaf die tijd is het voormalige kweldergebied, de Zijpe, waarin de latere rivier de Rekere de hoofdslagader van de omgeving vormde, de voornaamste afwatering. De gebieden verder westelijk en noordelijk waren echter onbegaanbare veenmoerassen. Het plangebied ligt op de overgang van een mogelijk bewoonbaar oud kwelderlandschap en een woest veenmoeras. In de

¹ De vindplaats in de Geestmerambacht aan de Wagenweg (Peter Vos, in voorbereiding); Schagen, Hoep-Noord (Frans Diederik in voorbereiding) en Schagen, Sportlaan (Diederik in voorbereiding)

tweede en derde eeuw werd er op zeer veel plaatsen gewoond en waren er handelscontacten met de Romeinen die ten zuiden van de Rijn woonden. In de derde eeuw neemt op veel plaatsen de wateroverlast toe en worden de laagst gelegen woonplaatsen overstroomd, waardoor een dun laagje zeer vette klei wordt afgezet². Op andere plaatsen weet zich bewoning te handhaven tot ver in de vierde eeuw³. Inmiddels is er op de natte laagste punten weer sprake van veengroei, waardoor de venen hoger worden.

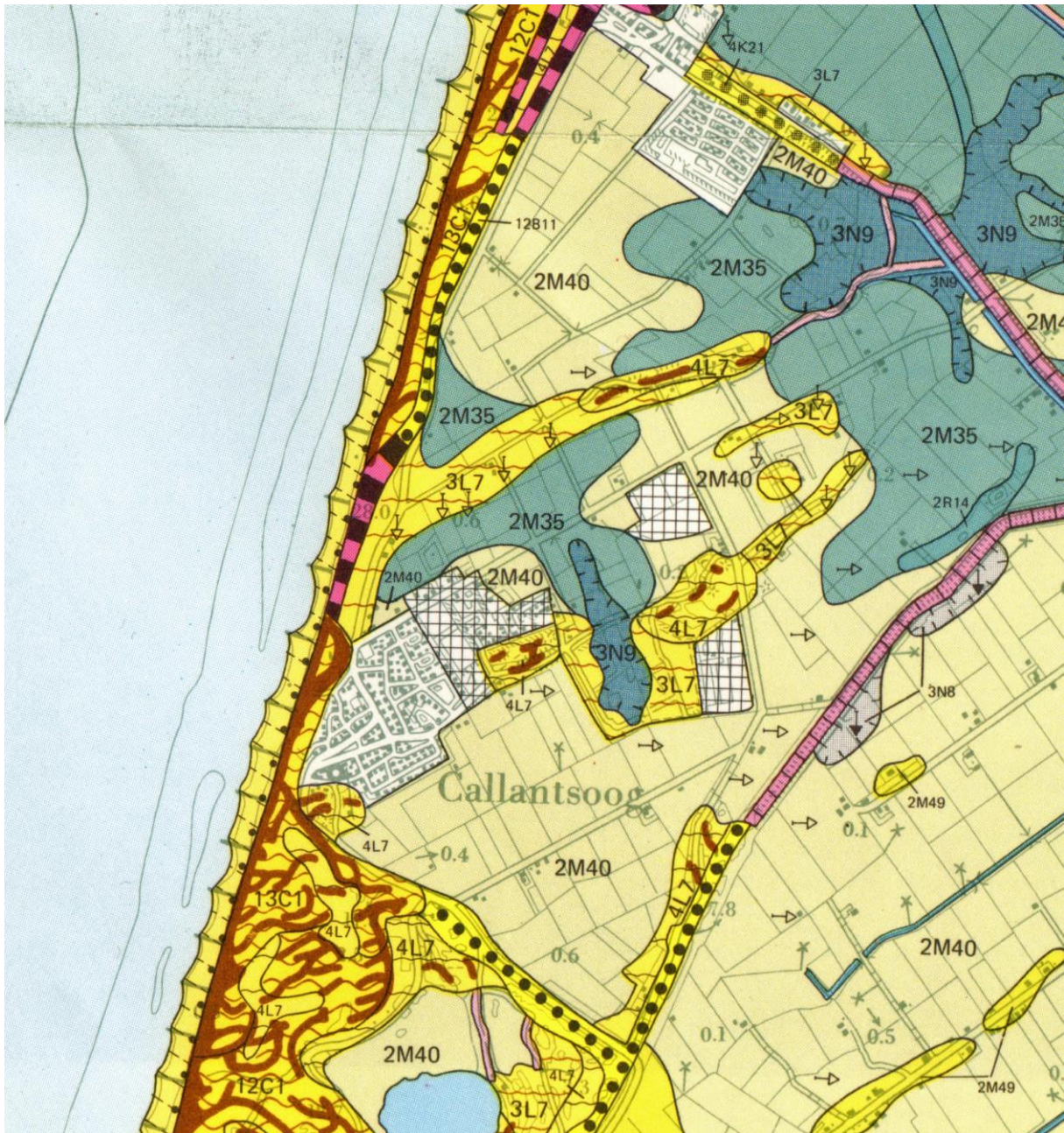

Afb. 4 Landschapsreconstructie Romeinse Tijd met daarin de belangrijkste afwatering naar het noorden getekend.

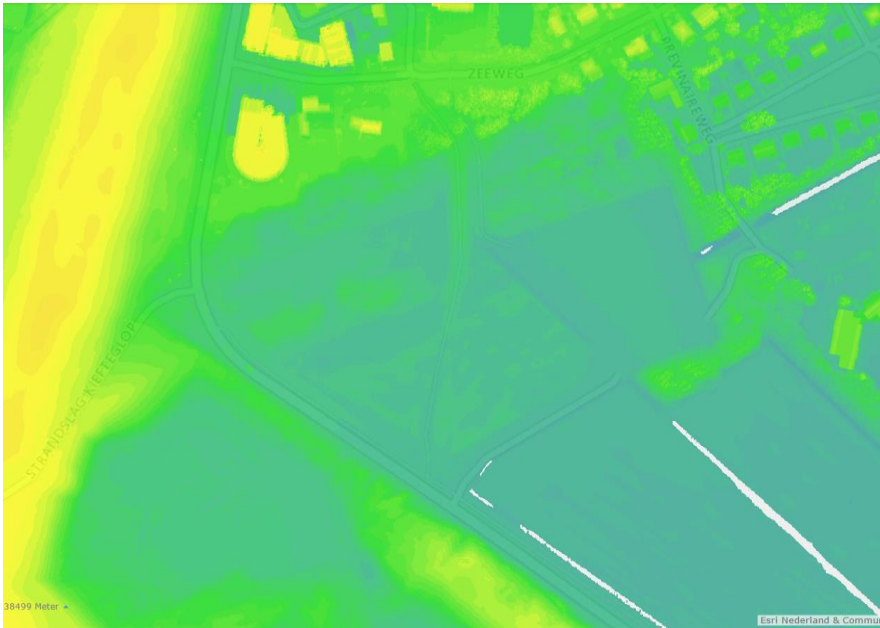
² Dit is voor het eerst goed vastgesteld bij het nabijgelegen Keins. Waarneming Schrijver.

³ Diederik 2002

Vanaf 1000 n. Chr. begint de kust echter te verstuiven en ontstaan er duinen die grote delen van het kwelder- en veengebied afdekken. Ook de afwatering komt hierdoor in de knel. Een stijgende zeespiegel en een, door agrarische bewerking dalend landschap, zorgen voor overstromingen in het estuarium van de Rekere/Zijpe. De oudste overstromingen zorgden voor de afzetting van een zeer zware klei (pikklei) op het oude landschap. In deze periode zijn de eerste kaden en (lage) dijkjes aangelegd langs het bestaande, deel nog natuurlijke, afwateringssysteem. In de twaalfde en dertiende eeuw was er echter sprake van hevige overstromingen waardoor grote delen van het landschap werden afgedekt door een dikke laag zavelige klei. Door de aanleg van de Westfriese Dijk kwam de Zijpe buitendijks te liggen en vond daar zowel abrasie als bodemvorming plaats. De afbraak heeft plaatsgevonden aan weerszijden van de (mogelijk nieuwe) geulen die de eb- en vloedstromen voerden. Aan de noordzijde lag een actieve geul die toentertijd 'Heersdiep' werd genoemd en die uiteindelijk zo'n 3500 meter kust heeft uitgeslepen. Ook aan der zuidzijde van het ontstane eiland 'Oghe' bestonden getijdengeulen, maar dan nu in zich aanslibbend gebied. Vanaf de 15de eeuw is er een groot deel van de oude kust landinwaarts gewaaid en heeft het bekken van de Zijpe opgevuld. Aan de noordzijde van de Zijpe zijn echter eb- en vloedstromen actief gebleven, waardoor daar een zeer dynamisch wad- en kweldergebied is geweest. De Zanddijk bij Groote Keeten en de Jeweldijk zijn een eerste aanzet geweest tot bedijking en bescherming van het daarachter gelegen land. In de zestiende eeuw, kort voor de bedijking van de Zijpe, heeft er in het plangebied nog een overstroming plaatsgevonden, die weer een deel van de opgeslibde gronden deed wegspoelen. Het huidige dorp Callantsoog is pas in de zestiende eeuw op de huidige plek gevestigd.

Afb 5. De geomorfologische toestand van het plangebied, waarop zeer duidelijk is te zien dat er laagtes zijn ontstaan door overstromingen in het verleden, maar dat er ook sprake is geweest van duinvorming; het plangebied staat als 'jong duingebied' op de kaart.

Afb 7. Print screen van het Actueel Hoogtebestand Nederland waarop goed het hoogteverschil is te zien; het huidige parkeerterrein met zijn trapezium vorm steekt goed af tegenover de omgeving. Het huidige terrein ligt globaal op 1 meter + NAP.

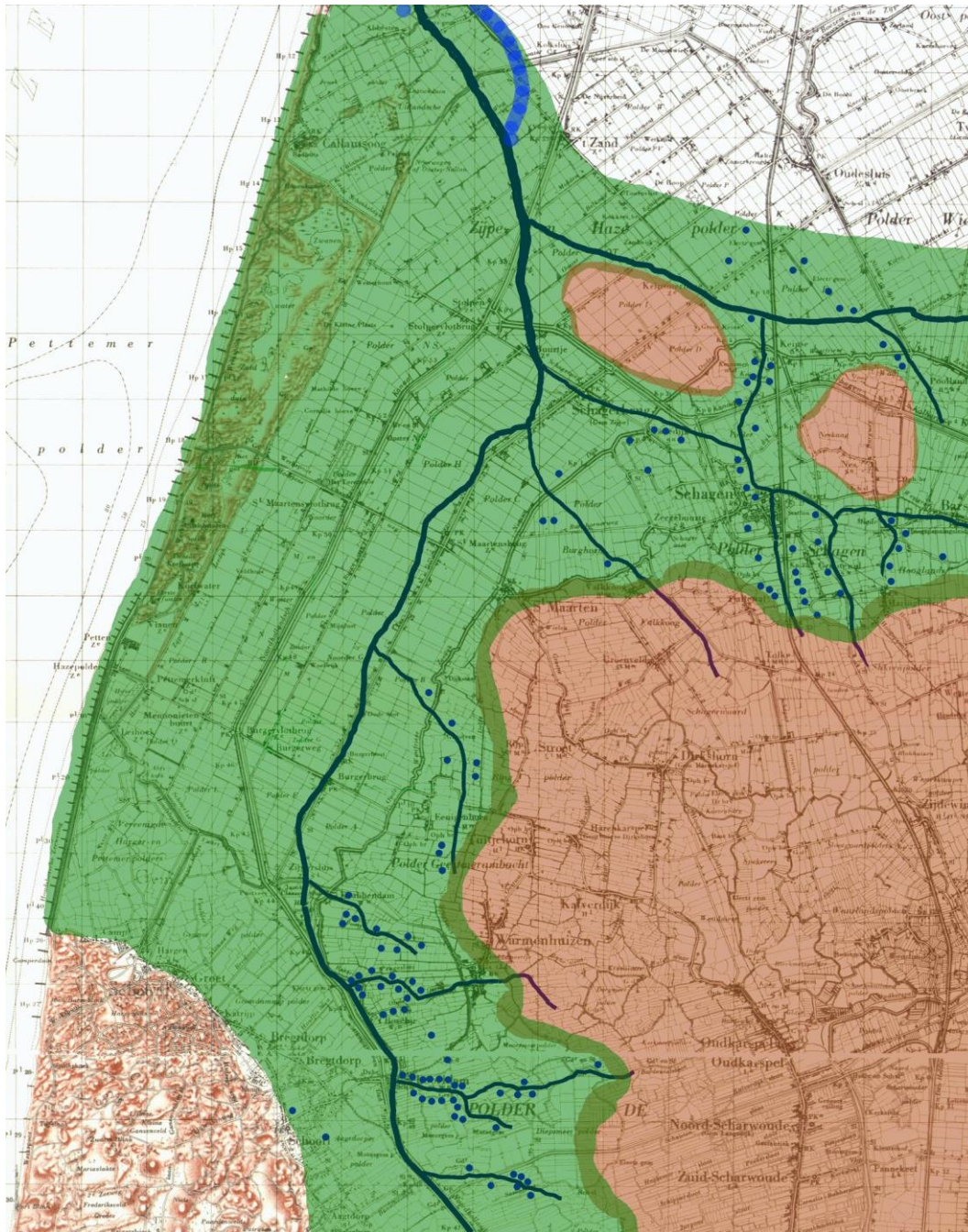
2.2 Historische ontwikkeling van Schagen en omgeving

2.2.1 Prehistorie en Romeinse Tijd

Het gebied dat beheerst werd door de invloed van het Gat van Bergen, kwam na 1200 BC in een rustige situatie; zee invloed was zeer gering en in de diepste gedeelten, die vol water stonden of erg vochtig waren, ontstonden rietmoerassen, die na verloop van tijd begroeid raakten met rietbos en vervolgens met veenmos. Op de flanken van de droge kwelders kon worden gewoond, wat is aangetoond door verspreid voorkomend materiaal uit de Late Bronstijd.⁴ Waarschijnlijk is toen al een voorloper van de Rekere van belang geweest voor de afwatering van het gebied, toen nog naar het zuiden toe. De bewoningsmogelijkheden dicht in de buurt van de voormalige kwelder waren goed, maar toen het zeewaterniveau weer steeg, stagneerde de natuurlijke afwatering en verdween de bewoning. Door de nattere omstandigheden kon het veengebied zich verder uitbreiden en ontstonden er zelfs hoge veenkussens die volgezogen zaten met water en plantenresten. Pas in de eerste eeuwen voor de jaartelling functioneerde de afwatering beter en liep nu naar het noorden toe in de richting van Callantsoog waar zich de monding (de Sipe) bevond. Op de kust tussen Bergen en Hargen waren altijd mensen blijven wonen en die konden zich rond 500 v. Chr. vestigen op en langs de flanken van de getijdegeul die we aanduiden als Westfrieze afzettingen. De hoge kwelders langs dit hoger gelegen geulsysteem werden vanaf de Midden-IJzertijd bewoond. De bewoning wist zich hier gedurende vele eeuwen te handhaven, maar dunt sterk uit rond 300 n. Chr. , vermoedelijk wegens hernieuwde wateroverlast.

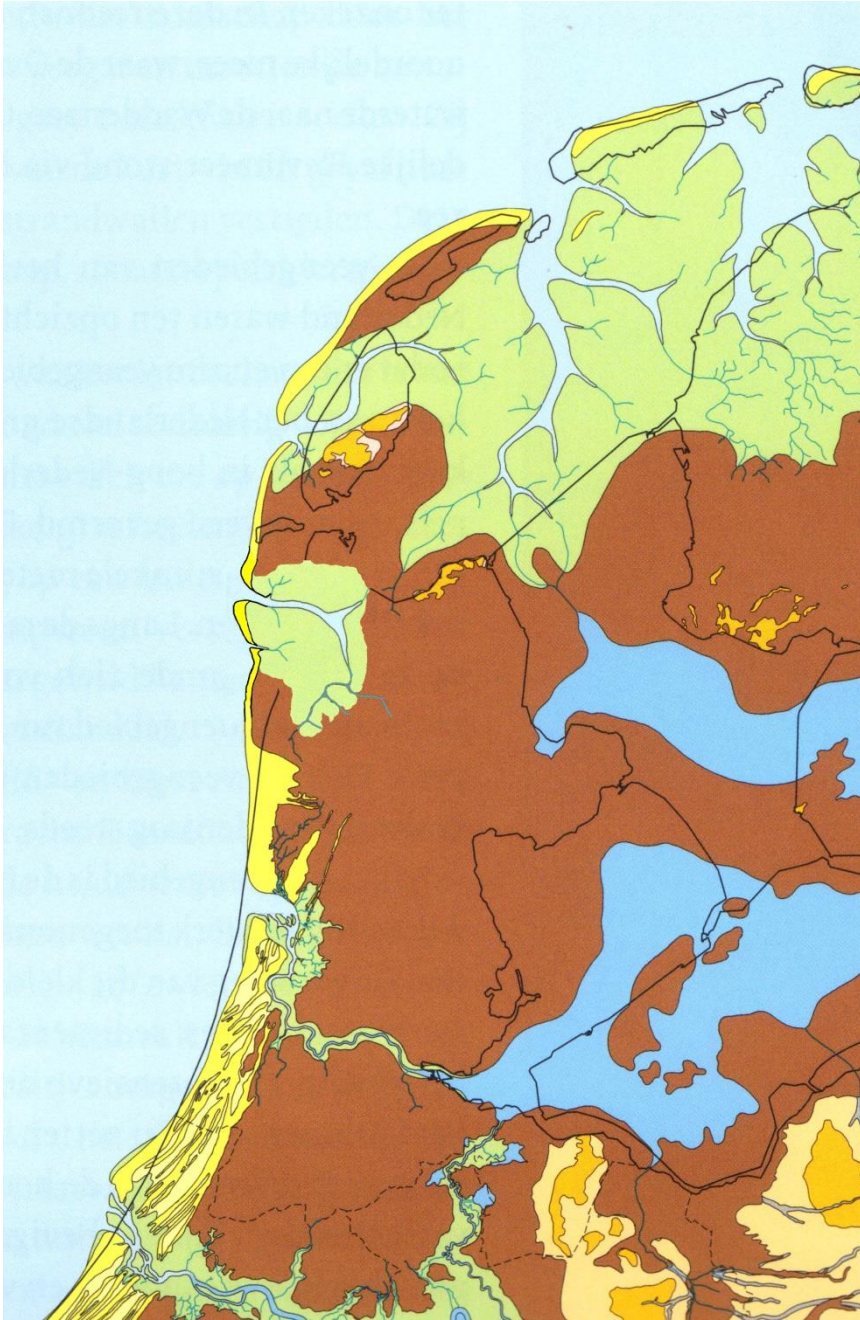
⁴ Zie ook noot 3

In de Geestmerambacht en vooral bij Schagen zijn tientallen nederzettingsterreinen uit de IJzertijd en de Romeinse Tijd bekend.⁵

Afb 8. Reconstructiekaart van de bewoning uit de Late IJzertijd en de Romeinse Tijd; duidelijk is te zien dat er in de nabijheid van water werd gewoond, omdat daar de afwatering het beste was. Het is zelfs niet uit te sluiten dat een deel van het groene gebied uit water heeft bestaan. Diederik 2002. In het noorden is blauw gestippeld een alternatieve rivierloop getekend.

⁵ Van de Beek 1995

Afb. 10 Mogelijke situatie in de Late IJzertijd en Romeinse Tijd, waarin een kweldergebied is ingetekend op de plaats van de later Zijpe. De oorspronkelijke kaart is van Peter Vos, de aanpassing is van de schrijver.

2.2.2 Vroege Middeleeuwen

Er wordt wel aangenomen dat het gehele veengebied achter de kust tussen de Late Romeinse Tijd en de Vroege Middeleeuwen onbewoonbaar is geweest,⁶ maar het is goed mogelijk dat de inheemse bevolking van de Romeinse periode zich tot omstreeks 400 heeft gehandhaafd⁷ en bij Schoorl dateert de oudste middeleeuwse scherf uit het midden van de vijfde eeuw.⁸ Intussen is er dus veel voor te zeggen dat er altijd mensen zijn blijven wonen.

De bewoners van de kust ging het blijkbaar goed, want al in de zevende eeuw was de streek tussen Bergen en Hargen dusdanig dicht bevolkt, dat men zich wederom aan de oostoever van de Rekere vestigde. Ook bij Schagen wordt in de zevende eeuw gewoond. We mogen er dus van uit gaan dat die verkaveling van het achterliggende veengebied vanuit de kust is gegroeid. In hoeverre de Zijpe/Rekere als rivier of als waddegebied beschouwd moet worden is nog open voor studie en discussie. Rond 800 ontstaat een vrijwel aaneengesloten cultuurlandschap met een regelmatige verkaveling.

Er werd aanvankelijk niet in dorpsvorm gewoond, maar iedere eigenaar of pachter, woonde op het land dat hij bewerkte. De verbindingswegen waren de brede sloten tussen de percelen. Deze percelen waren oorspronkelijk 20 hectare groot en besloegen dan een oppervlakte van één hoeve. De percelen die bij de kerk hoorden, zijn waarschijnlijk groter geweest, omdat ten minste 10% van alle nieuw ontgonnen land aan de kerk kwam. De grootste bezitter van grond was daardoor het Kapittel van Sint Jan in Utrecht geworden. Na een periode waarin Deense 'warlords' het een tijd voor het zeggen hadden in Frisia, zijn ook de bezittingen van de kerk teloor gegaan. In de beroemde

⁶ Diederik 2002 p 37

⁷ Diederik 2002 p 153

⁸ Diederik 2010, p 30

goederenlijst van Utrecht worden diverse plaatsen langs de kust met name genoemd.

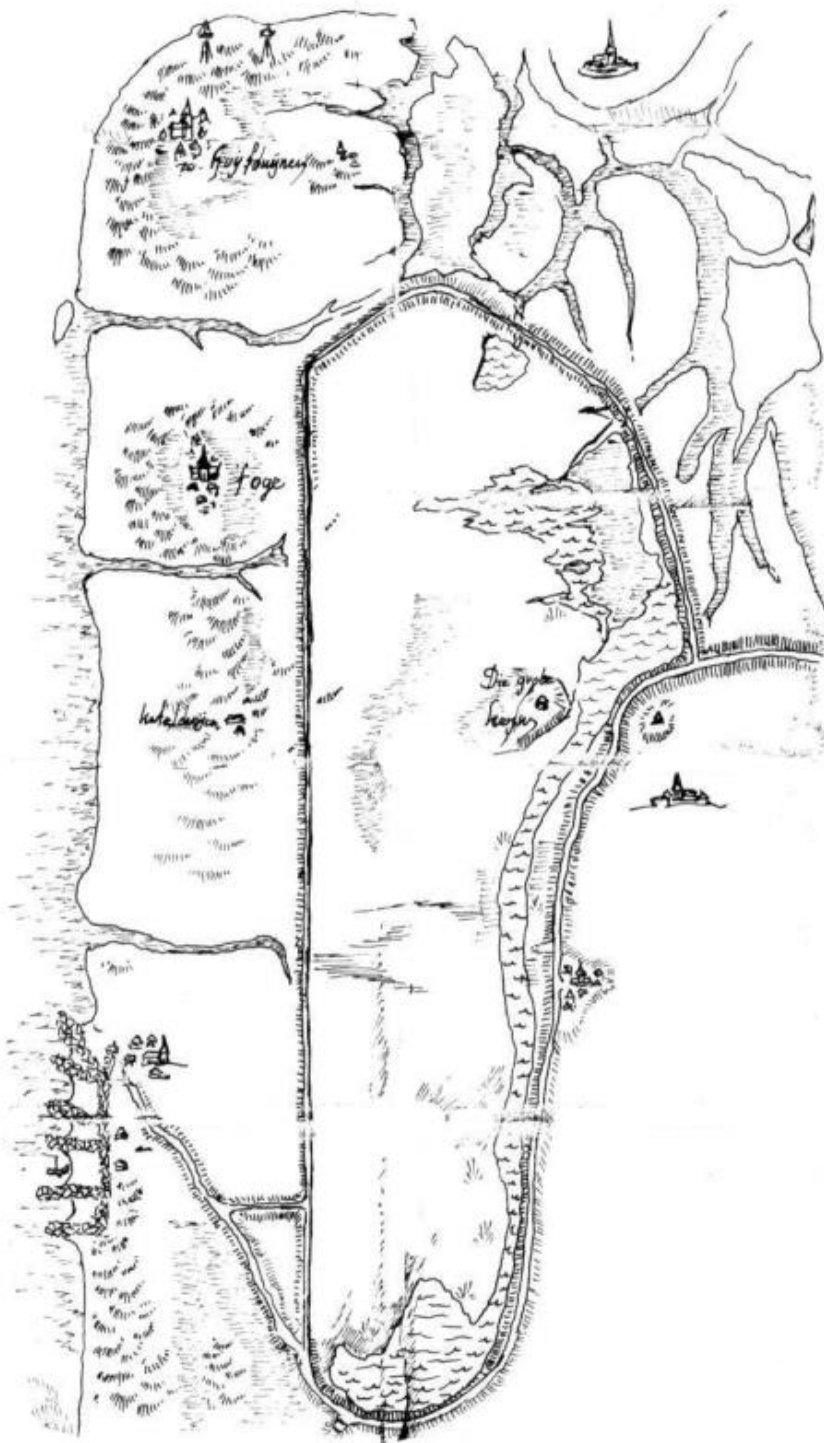
Hoewel de gehele oude kustlijn in de Late Middeleeuwen in zee is verdwenen, is het goed mogelijk dat delen van de overgangszone van deze strandwallenkust en het achterliggende veengebied nog in de bodem aanwezig zijn. Bij Schoorl en Hargen is dit zeker het geval en blijkt juist deze zone in de Vroege Middeleeuwen een intensief bewoond en gebruikt gebied. Voor het plangebied en directe omgeving zijn slechts enkele waarnemingen van diepgelegen middeleeuwse sporen overgeleverd.⁹

2.2.3 Late Middeleeuwen

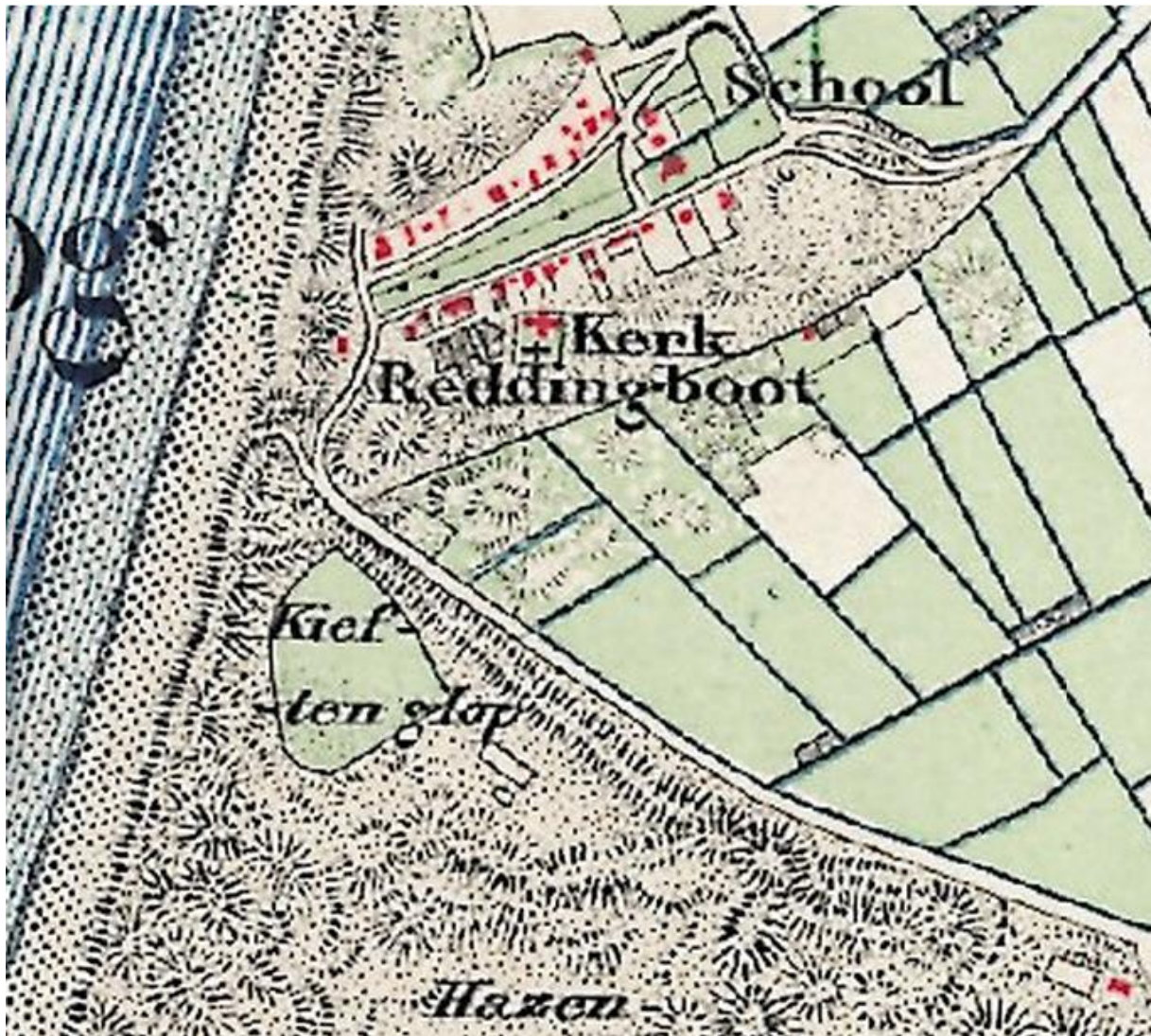
De oudste vermelding van Callantsoog stamt uit het eind van de tiende eeuw (zie verder 3.2 ,waar uitgebreid wordt ingegaan op de historische aspecten.) Wat we weten is dat in de Late Middeleeuwen Callantsoog enorm te lijden heeft gehad van overstromingen en dat het voor de bewoners tot in de zestiende eeuw een worsteling is geweest tegen het water dat niet alleen uit het westen kwam, maar ook vanuit het oosten. Slechts door de herhaalde aanleg van dijken en kaden wist de bevolking zich te handhaven tot aan de inpoldering van de Zijpe.¹⁰

⁹ Zie: Westenberg 1960 en Schoorl 1979 Hier gaat het om ploeg- en wagensporen in vette stugge klei op het strand bij Groote Keeten waargenomen.

¹⁰ Zie hiervoor Schoorl 1979.

Afb. 9. De Noord-Hollandse kust tussen Huisduinen en Petten, zoals die in het midden van de zestiende eeuw werd vastgelegd. Duidelijk is aangegeven dat 't Oge gelegen was tussen twee getijdengeulen. De restanten van de zuidelijke zijn nu nog als de meren in het Zwanenwater overgebleven.

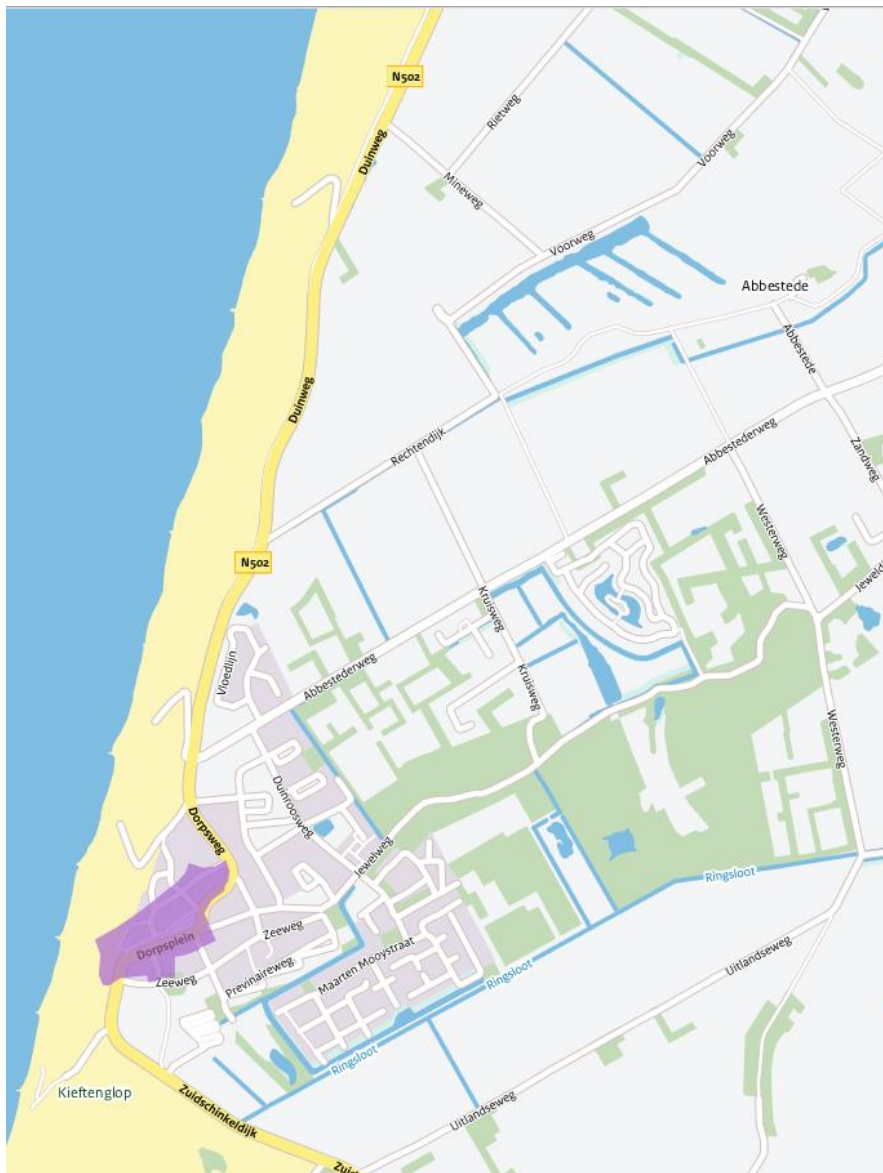

Afb. 10 Militair topografische kaart uit 1880, waarop in het nollengebied ten zuiden van de kerk geen huizen staan ingetekend.

Op de Kadasterkaarten uit het begin van de negentiende eeuw staan ten zuiden van de kerk geen huizen aangegeven, zodat aangenomen moet worden dat het nollengebied niet recent bebouwing heeft gekend.

3.1 Bekende archeologische waarden

Er zijn in Callantsoog en directe omgeving weinig archeologische terreinen bekend; enerzijds vanwege de vele overstromingen die er zijn geweest, anderzijds waarschijnlijk door het dikke pakket sediment dat oudere lagen afdekt. Alleen de oude dorpskern is aangewezen als gebied waar archeologische waarden belangrijk zijn

Afb. 11 Kaart uit Archis, de database van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, waaruit blijkt dat alleen de oude kern van het dorp Callantsoog bescherming bezit. Het plangebied ligt los van deze dorpskern.

Naast de kaartgegevens uit Archis zijn er enkele waarnemingen die geen van allen resulteren in duidelijke archeologische waarnemingen en ook geen van alle geleid hebben tot vervolgonderzoek. Enkele oudere meldingen stammen uit de jaren '60 van de vorige eeuw en daarvoor zelfs nog uit het begin van de achttiende eeuw! Om met de laatste te beginnen: Ten noorden van Callantsoog (in de Oudelands Polder) was een gebied bloot gespoeld van het zand dat de klei bedekte en daarin werden sporen van de oude kerk (in ieder geval enkele doodskisten) en geploegde akkers gezien. Dit alles volgens de beschrijving in het 'Oude Landt'. In 1960 zag Henk Westenberg ook een bloot gespoelde kleilaag met indrukken van vee en wagenwielen. Voorts zag hij twee stukken van een dijkje (of weg?). Henk Schoorl interpreteerde dit dijkje als het meest oostelijke dijkje van het Oude Land en ging er vervolgens van uit dat het gehele oude land en daarmee ook de oude kerk van 'het eerste Callinghe' geheel in zee waren verdwenen. Het beschermde gebied van het tegenwoordige Callantsoog dateert vanuit de zestiende eeuw.

3.2 Historische ontwikkeling van Callantsoog en omgeving

3.2.1 Archeologische data

Grote delen van de kustlijn zoals die in de IJzertijd, de Romeinse Tijd en in de Vroege Middeleeuwen aanwezig geweest is, zijn na 1000 verstoven en/of weggespoeld. We hebben er dus geen idee van hoe breed de kust is geweest tussen Hargen en Huisduinen. Vondsten op het strand bij Hargen geven aan dat op die plek we ons in de Bronstijd geheel aan de binnenzijde van het kuststelsel bevonden. Hier moet echter worden gezegd dat de kust daar niet noord-zuid liep maar zuidoost – noordwest. Het geeft in ieder geval aan dat prehistorische bewoning nergens langs de huidige kust valt uit te sluiten. Bewijzen daarvoor zijn vondsten uit de Late IJzertijd uit de Hargerpolder, een compleet Ruinen-Wommels III potje uit Petten en een met scherven gevulde geul uit de Romeinse Tijd, even ten noorden van het onderzoeksgebied.¹¹ Daarnaast zijn er enkele Romeinse munten gevonden aan het strand van Callantsoog.¹² Ook is er Vroegmiddeleeuws materiaal aan het strand gevonden, maar dat is waarschijnlijk daar terecht gekomen via zandsuppletie. Voor het overige zijn we aangewezen op historische feiten, zoals de in 3.1 genoemde bloot gespoelde oude land. Door de Archeologische Werkgroep uit Schagen werd de vondst van een muntmeestermunt van Augustus met de klop 'CAESAR' gemeld.¹³ Vlak ten noorden van de Helmdijk werd de melding onderzocht van scheepshout; dit betrof een klein vaartuig uit de Nieuwe Tijd.¹⁴

¹¹ Gevonden bij geologische verkenningen door de Archeologische Werkgroep Kop van Noord-Holland op de hoek van de Voorweg en het Wegje van Callas.

¹² Numis is (tijdelijk?) niet raadpleegbaar, maar het gaat om derde-eeuwse zilveren munten.

¹³ Archeologische Kroniek over 1990; blz. 307-308. De vondst van de munt staat op een verkeerde plaats in Archis.

¹⁴ Archief Archeologische Werkgroep.

3.2.2 Grafelijke bezittingen

Chronicon Egmondanum: 878

DCCCLXXVIII

Iste Theodericus, frater Walgeri, vir erat valde gloriosus Deoque per omnia carus, qui dignitatem prefecture suscepit a Karolo Calvo Francorum rege; et reliquias corporis beati Adalbertis, ipso cuidam sanctimoniali se revelante, in locum, ubi nunc a fidelibus veneratur, transtulit. In quo idem comes cum uxore sua Geva nomine et ligneam construxit ecclesiam, instituens ibi sanctimonialium vitam, et offerens Deo primitiva dona ad eundem locum: in Fronla mansus VIII, in Alcmer mansus II, in Callinge medietatem totius possessionis persolventem singulis annis XIII libras.

Deze Dirk, de broer van Walger, was een roemrijk man, God in alle opzichten dierbaar, die de waardigheid van zijn ambt ontving van Karel de Kale, koning der Franken; en hij bracht de relieken van het lichaam van de zalige Adalbert (hij heeft zelf aan een non onthuld waar hij was) naar de plaats waar hij nu door de gelovigen wordt vereerd. Daar heeft deze graaf met zijn echtgenote, Geva genaamd, ook een houten kerk gebouwd, en hij richtte daar een nonnenklooster in, en bood God de allereerste geschenken voor deze plaats aan: in Vronen 9 hoeven, in Alkmaar 2, in Callantsoog de helft van zijn bezit, met ieder jaar een opbrengst van 14 ponden.

Zo begint de geschreven geschiedenis (akte uit 920) van het latere Callantsoog: een schenking van een groot grondgebied te Callinge dat een jaarlijkse (pacht)opbrengst had van 14 pond (zilver). Terug rekenend naar andere plaatsen waarvan oppervlakte en opbrengst bekend zijn, zou het totale bezit van de Graaf ongeveer 600 hectare zijn geweest – dat is een enorm gebied. De vraag rijst dan hoe deze graaf in het bezit van deze gronden is gekomen. Dit kan niet anders zijn dan door schenking aan hem van de Roomse Keizer (Otto?).

De Duitse keizers noemden zich Roomse keizers, omdat zij zich zagen als de opvolgers van de Romeinse Keizers. De tweede logische vraag is dan: Hoe kwam de Duitse keizer in het bezit van zoveel grond te Callinge? Waarschijnlijk kon de keizer terugvallen op aantekeningen over bezit dat mogelijk terug te voeren is naar de Romeinse Tijd. Bij Arnhem werden in de Vroege Middeleeuwen al goederen weggegeven die rechtstreeks terug te voeren zijn

op twee Romeinse castra. Zelfs Dorestad wordt in de negende eeuw in leen gegeven en ook daar is een Romeinse legerplaats geweest. Dichter bij huis hebben er ook in Velsen uitgebreide domeinen bestaan en ook daar is een tweetal Romeinse legerplaatsen bekend. Op dit punt is het nog veel te speculatief om Callinge te koppelen aan de Romeinen.

Het grondgebied van 300 hectare komt dus in het bezit van de Abdij van Egmond en voor het toezicht op de goede gang van zaken te Callinge (lees: om er voor te zorgen dat de pacht betaald werd) zal er een toezichthouder (Meier) zijn aangesteld. Al in de tijd van Karel de Grote werd er een domaniale hoeve centraal neergezet, waarin delen van de oogst werden opgeslagen. De pacht werd vaak in natura betaald. De buurschap Abbestede is een rechtstreekse verwijzing naar de plaats waar de vertegenwoordiging van de abdij was gevestigd. Abbestede ligt op redelijke afstand van het plangebied, maar 300 hectare is ook een flink gebied. Het ligt daarom voor de hand om het oude grondbezit niet al te ver van Abbestede te zoeken en zeker niet in de omgeving van het huidige dorp.

3.2.3 Late Middeleeuwen

Bronnen uit de Late Middeleeuwen over Callinghe zijn er weinig, behalve de terugkerende inkomsten van het klooster van Egmond uit de bezittingen daar. Zo weten we wel dat de familie Van Brederode vanaf het midden van de dertiende eeuw delen van het gebied in onderleen had (van de Heer Van Teijlingen), evenals het recht van strandvond (van de Graaf). Blijkbaar spoelde er nog wel eens wat aan, want na 1285 behoudt de Graaf de strandvond zelf. De gehele volgende geschiedenis is op uitmuntende wijze door Henk Schoorl te boek gesteld. Om die reden en omdat de politieke wisselingen geen invloed hadden op de feitelijke (archeologische) situatie, wordt verder naar Henk Schoorl verwezen.¹⁵

Van groot belang is echter wel de Allerheiligenvloed van 1570, waarbij het 'tweede dorp' wordt vernietigd. Een eeuw later schatte de toenmalige secretaris van 't Oog, Dirk Abbestee, dat het tweede dorp ongeveer zestig jaar oud was toen het werd overspoeld. Dit zou dus betekenen dat het oudste dorp in het begin van de zestiende eeuw werd verlaten. Saillant detail is dat de huidige bronzen luiklok in de Callantsoger kerk het volgende omschrift heeft:

SANCTUS.JOHANNES.BAPTISTA.IS MIJN. NAEM.

MIJN.GHELUIT.SIJ.GODE.BEQUAEM.

GHERARDUS.DE.WOU.ME.FECIT.ANNO.DOMINI.M.CCCC.XCI.

(Sint Jan de Doper is mijn naam / mijn geluid is God welgevallig / Gherardus de Wou maakte mij in het jaar des Heren 1491)

Hieruit zou kunnen blijken dat de nieuwe kerk in het tweede dorp dus iets ouder was dan Abbestee veronderstelde. Toch heeft men waarschijnlijk nog tot kort na 1532 bij het eerste dorp gewoond. Henk Schoorl is niet geheel duidelijk als hij stelt dat mensen 'versneld' zich vestigden in de noordoost hoek van het eiland. Dit kan niet anders zijn dan bij Abbestede. Dit is op zich niet verbazend, omdat, ondanks het voortdurende gevaar van overstroming, de gronden in de

¹⁵ Schoorl 1979

Oudelandspolder nog steeds in gebruik waren¹⁶. Pas in 1570 zou deze polder geheel overstromen en raakten de landerijen onder lagen zand en klei.

Henk Schoorl veronderstelt ook dat dit dorp een eigen kerk had, want hij spreekt van 'het tweede dorp in de Oudelanderpolder' en de herbouw van de huidige kerk met het 'afbraakmateriaal van de verwoeste noordelijke kerk'. Dit is mijns inziens niet juist en heeft de tweede kerk westelijk van het huidige dorp gelegen.¹⁷

Als Henk Schoorl wél gelijk had, heeft er bij Abbestede een kerk of kapel gelegen en zouden daarmee de verhalen over een dikke muur van kloostermoppen die onder de nollen van Abbestede zouden liggen, mogelijk bevestigd worden.¹⁸

De Allerheiligenvloed van 1570 heeft grote gevolgen gehad voor het Oude Land dat daarna niet meer werd bewoond; blijkbaar woonden de meeste mensen nu in 't Oge en op Abbestede, dat we op oude kaarten aan weerszijden van de zanddijk bewoond zien. 't Oghe wordt nu Callantsoog. Het nieuwe dorp wordt op een opgestoven gebied gebouwd en ligt tegenwoordig op een hoogte van 2 meter+ NAP. Het is niet waarschijnlijk dat op de plaats van het huidige Callantsoog eerdere bewoning aanwezig was.

¹⁶ Volgens Henk Schoorl nog ongeveer 17 hectare; Schoorl 1979, p. 26.

¹⁷ Schoorl 1979, p. 27. Schoorl afb. 7 ontkracht zijn eigen argument omdat de kerk daar aan zee, noordelijk van de Ketelduinen is afgebeeld. Een kerk verder landinwaarts, zou nooit vanuit zee zichtbaar zijn geweest.

¹⁸ Nergens heb ik een schriftelijke bron kunnen vinden over dit muurwerk; slechts een rondgaand verhaal (rond 1975) dat de Duitsers, in de oorlog bij graafwerk een dergelijke muur blootgelegd zouden hebben.

Afb. 11 Manuscriptkaart uit 1602, met de vermelding 'Oudeland' direct ten zuiden van het 'Dubbelduyn' en in het plangebied de 'Kiefteglop'. Direct ten noorden van het nieuwe dorp ligt een geul die het 'Oogmer Gat' wordt genoemd.

4.0 Evaluatie

De geschiedenis van het huidige Callantsoog is een zeer roerige geweest; vooral in de Late Middeleeuwen hebben overstromingen alle oude structuren uitgewist, is het dorp een aantal keren verplaatst en zijn grote gebieden overdekt door lagen stuifzand. Archeologisch is er niet veel bekend uit het dorp of zijn voorgangers, maar wel weten we dat aan het strand bij het huidige dorp enkele Romeinse munten zijn aangetroffen. Daar bevind of bevond zich waarschijnlijk een niveau waarop kon worden gewoond. De mogelijkheid dat delen van dat oude oppervlak ook onder het plangebied aanwezig zijn, is niet uitgesloten. Toch is het niet waarschijnlijk dat deze laag hoog in het bodemprofiel aanwezig is. Eerder booronderzoek toonde aan dat een oude veenlaag op ongeveer 0 NAP deels aanwezig was en dat zou net ongeveer de maximale diepte zijn waar werkzaamheden uitgevoerd kunnen worden. Ook is het zeker niet uitgesloten dat de in oude akten genoemde akkergebieden die in bezit waren van de Hollandse graven, zich over een groot gebied uitstrekten. Evenmin kan worden uitgesloten dat alle oude lagen door water of wind zijn opgeruimd.

5.0 Archeologisch verwachtingsmodel

Gelet op de geologische ontwikkeling van het gebied, de bekende archeologische en historische gegevens, kan niet worden uitgesloten, dat zich in de bodem van het plangebied behoudenswaardige archeologische resten bevinden. Het plangebied maakte ooit deel uit van het direct achter de standwallen gelegen kwelder/veen gebied. Het is een potentieel intensief bewoond gebied in de prehistorie en de Vroege Middeleeuwen. De genoemde ruim 300 hectaren grote bezittingen van de Hollandse Graaf zijn indicatief voor het intensieve gebruik vóór het jaar 1000. De bewezen aanwezigheid van archeologica uit de Romeinse Tijd zijn een aanwijzing dat ook in het plangebied een bewoonbaar niveau aanwezig kan zijn. Grondboringen in het dorp lieten zien dat in ieder geval rond 0 NAP een veenlaag aanwezig was. Deze veenlaag bevindt zich in de onmiddellijke nabijheid van het plangebied. Bewoning uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd zijn echter niet te verwachten, gelet op de geschiedenis van het dorp, ondersteund door oud kaartmateriaal.

6.0 Conclusie en aanbeveling

Vanaf 0 NAP is de kans op het aantreffen van bewoningsniveaus uit de prehistorie, de Romeinse Tijd en de Vroege Middeleeuwen.

De aanbeveling is dan ook om door middel van grondboringen tot een diepte van 2 meter vast te stellen of er potentieel bewoonbare lagen aanwezig zijn.

Gelet op eerder (boor)onderzoek hoeven de boringen niet met grote intensiteit te worden gezet, tenzij er tijdens het onderzoek wél bewoonde niveaus worden vastgesteld binnen de eerste meter vanaf maaiveld. Dit booronderzoek dient te worden uitgevoerd door een daartoe bevoegd en gekwalificeerd bedrijf.

7.0 Gebruikte literatuur

Bongers, J.M.G. 2015: *Callantsoog, Schoolstraat 3 (Gemeente Schagen, NH) Een Archeologisch Bureauonderzoek*.

Diederik, F. 1991: *Callantsoog, Grootte Keeten*, in *Archeologische Kroniek over 1990*, pag. 307-308

Diederik, F. 2002: *Schervengericht. Een onderzoek naar inheems aardewerk uit de late derde en vierde eeuw in de Kop van Noord-Holland*.
AWN reeks NR 3.

Diederik, F. 2004: *Inspraaknotitie en bijlagen 14 juni 2004*.

Diederik, F. 2011: *Callantsoog: eiland en polder*. In: Rolf Roos, *Duinen en Mensen, Noordkop en Zwanewater*.

Diederik, F. 2015: *Boskerpolder, Grootte Keeten, Bureauonderzoek naar de mogelijke waarde van de Boskerpolder en omgeving*. Archeocultura rapport 116.

Haakmeester, K.J. 2007: *Bureauonderzoek naar de archeologische waarde van het plangebied Boskerpark te Grootte Keeten, gemeente Zijpe*, SCENH-rapport cultuurhistorie 106.

Roller, G.J. de, 2013: *Archeologisch booronderzoek Jewelweg en omgeving te Callantsoog, gemeente Schagen (NH)*

Schoorl, H. 1979: *'t Oge, Het Waddeneiland Callensoog onder het bewind van de heren van Brederode en hun erfgenamen, de graven van Holstein-Schaumburg tot de verkoop aan vier Hollandse heren, ca. 1250-1614*. Hollandse Studiën 11. Amsterdam.

Spoelstra, MA A2013: *Archeologisch bureauonderzoek ten behoeve van rioolaanleg Jewelweg en omgeving te Callantsoog, gemeente Zijpe (NH)*

Vos, P. 2015: *Origin of the Dutch coastal landscape. Long-term landscape evolution of the Netherlands during the Holocene, described and visualized in national, regional and local palaeogeographical map series'*

Westenberg, J. 1963: *Transgressie en waterkering in het verleden van de Kop van Noord-Holland*. WFON 30, p. 207 – 228.

Westenberg J. 1961: *Oude kaarten en de geschiedenis van de Kop van Noord-Holland*. KNAW 1ste reeks deel 2.

Wullink, A.J. 2008: *Een archeologisch inventariserend veldonderzoek door middel van boring en op het plangebied Boskerpark in de Boskerpolder, gemeente Zijpe (N.-H.)* ARC rapport 2008-105

Digitale archieven

<https://easy.dans.knaw.nl> voor wetenschappelijke archeologische rapporten.

www.watwaswaar.nl Website met hoogwaardige scans van de kadastrale minuutplannen (rond 1820/1830) van Nederland.

www.beeldbanknh.nl Website met zeer divers historisch beeldmateriaal met Noord-Hollandse thema's, zoals kaartmateriaal, ansichten, schetsen, schilderijen en foto's.

www.ahn.nl Website Actueel Hoogtelijnenbestand Nederland.